

TAŞLARIN RUHU: ORHUN YAZITLARI

HAKAN GÜLER

Tarih yazıyla başlar, yazıyla sürer. Dünya medeniyetlerinin gelişimi yazının kullanımıyla doğru orantılıdır. Bu açıdan bakıldığında; yazı medeniyettir demek yanlış olmayacaktır. Yazı medeniyettir demek yanlış olmayacaktır dediğimize göre dünya medeniyetlerinin kökünü yazılı ürünlerde aramak da yanlış olmasa gerektir. Demek ki Türk dil, tarih ve kültürünü milattan öncelere götüren (Aksan 2015: 88) “Orhun Yazıtları” da büyük bir medeniyetin temsili ürünleridir. Kısaca bir kavmi millet yapabilecek bir eserdir (Ergin 2016: 15).

Kül Tigin, ağabeyi Bilge Kağan’ın tahta geçmesine yardımcı olan, cesur ve bilge bir tigin; Bilge Kağan 2. Türk Kağanlığı’nın kutlu hakanı, Tunyukuk, devletin kudretli ve bilge veziri... Bu isimler adına dikilen anıtlar; Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metinler. İlk Türk tarihi. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması (Ergin 2016: 15).

Talat Tekin ve Erhan Aydın’a göre “Orhon Yazıtları”, Muharrem Ergin’e göre “Orhun Abideleri”, Ahmet B. Ercilasun’a göre “Bengü Taşlar” adlarıyla anılan Türk Yazıtları, Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilir. 8. Yüzyıl’da 2. Türk Kağanlığı döneminde yazılmış olan yazıtların dili incelendiğinde, gelişmiş bir yazı dili olduğu görülmüş ve Türk dilinin geçmişini çok daha gerilere götürdüğü saptanmıştır (Aksan 2015: 88). Bu da Türk kültürünün sağlam bir temel üzerine inşa edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemli görülmektedir. Orhun Yazıtları 25 Kasım 1893’te Danimarkalı bilgin V. Thomsen tarafından okunmuştur (Ercilasun 2018: 126).

Orhun Yazıtları'nda kullanılan harflerin menşei hakkında birçok farklı görüş vardır. Kimi araştırmacılar Arami, sami kökenli olduğunu ileri sürmüş kimileri İskandinav Runik harflerine dayandırmış ve kimileri de eski Türk tamgalarından oluştuğunu ileri sürmüştür. Ahmet Caferoğlu ise Türk Dili Tarihi adlı eserinde, bütün gerekçeleri sıraladıktan sonra; “Milli bir menşeyden olduğunu, ihtiyatla ve inançla ileri sürdüğümüz Orhun hurufatı, Türk kültür, dil ve edebiyat tarihimizin en değerli bir hatırasıdır” sonucuna ulaşmıştır (Caferoğlu 2015: 99).

“Orhun Yazıtları” kavramı içerisinde; Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları büyük yazıtlar olarak bilinmekte, bunların yanında “Küli Çor” ve “Ongin” yazıtları gibi küçük yazıtlar da bulunmaktadır (Tekin 2017: 10). 1889 yılında Yadrintsev tarafından Orta Moğolistan'da Orhun Nehri'nin eski yatağı yakınlarında, Koço-Çaydam adlı göl civarında bulunan Kül Tigin Yazıtı'nın 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı'nın ise 735 yılında dikildiği tespit edilmiştir (Tekin 2017: 10). 720-725 yılları arasında dikildiği tahmin edilen büyük yazıtlardan üçüncüsü olan Tunyukuk Yazıtı ise 1897 yılında Klementz tarafından diğer iki yazıttan daha doğuda, Moğolistan'ın başkenti Ulan-Batur'a 50 km uzaklıkta bir bölgede bulunmuştur (Tekin 2017: 10).

Kül Tigin adına, ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilen yazıtın batı yüzünde Çince bir metin vardır. Anıtın dikiliş tarihi bu Çince bölümde 1 Ağustos 732 olarak belirtilmiştir. Anıtın Türkçe bölümünde ise Kül Tigin'in cenaze töreninin tarihi “Dokuzuncu ayın yirmi yedisi” olarak gösterilmiştir (Tekin 2017: 11). Anıtı, ölen kardeşi için Bilge Kağan diktirdiğine göre yazıt boyunca konuşan da o olmalıdır. Kül Tigin anıtı, Bilge Kağan'ın kardeşine duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkarane bir vecd içine atan müthiş teessürün ebedi bir ifadesidir (Ergin 2016: 18).

Kül Tigin Yazıtı'ndan;

“Tengri teg Tengride bolmuş Türük Bilge Kağan bu ödke olurtum. Sabımın tükedi eşitgil, ulayu iniygünüm, oğlanım, bikri uğuşum bodunum, birye şadapıt beğler, yırya tarkat buyruk beğler, otuz Tatar, dokuz Oğuz beğleri bodunı, bu sabımın edgüti eşid katığdı tıngla: İlgerü kün toğsıkka, birgerü kün ortısunıgaru, kurıgaru kün batsıkinga yrıgaru tün ortasunıgaru, anta içreki bodun kop manga körür. Bunça bodun kop itdim. Ol amtı anyığ yok. Türük Kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok.” (Tekin 2017: 34)

“Ben Tanrı gibi ve Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin. Önce siz erkek kardeşlerim ve oğullarım, birleşik boyum ve halkım, sağdaki şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar ve kumandan beyler, Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beyleri ve halkı, bu sözlerimi iyice işitin ve sıkıca dinleyin: İleride gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına ve kuzeyde gece ortasına kadar, bu sınırlar içindeki bütün halklar hep bana tabiidir. Bunca halkı hep düzene soktum. Onlar şimdi hiç de kötü durumda değiller. Türklerin Hakanı Ötüken dağlarında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz.” (Tekin 2017: 35)

Bilge Kağan anıtı, Kül Tigin anıtına göre daha çok tahrip olmuştur. Dolayısıyla tam olarak okunamamaktadır. Anıtın doğu, kuzey ve güney tarafları Türkçe yazılmış; batı yüzü ise Çince yazılmıştır. Ancak Çince kısım çok tahribata uğramıştır. Bilge Kağanın cenaze töreni “Domuz ayının yirmi yedisinde“, miladi takvime göre 22 Haziran 735'te yapılmıştır. Bu anıt Bilge Kağan'ın küçük oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir. Bu yazıtta konuşan ve olayları anlatan da tıpkı Kül Tigin anıtında olduğu gibi Bilge Kağan'ın kendisidir. Yalnızca anıtın güney yüzündeki yazıtın 10-15 satırında konuşan Tengri Kağan olmuştur (Tekin 2017: 12).

Bilge Kağan Yazıtı'ndan;

“Türük beğler bodun, bunı eşiding! Türük bodunuğ tirip il tut-sıngın bunta urtum; yangılıp ölsikingin yeme bunta urtum. Neng neng sabım erser benggü taška urtum. Angar körü biling. Türük matı bodun beğler, bödke körügme beğlergü, yangıltaçı siz?” (Tekin 2017: 54)

“Ey Türk beyleri ve halkı, bunu işitin! Türk halkı senin dirilip nasıl devlet sahibi olacağını buraya hakkettim; yanılıp nasıl öleceğini de buraya hakkettim. Söyleyecek her ne sözüm var ise bu ebedi taş a hakkettim. Ona bakarak bu sözleri öğrenin. Ey sadık Türk halkı ve beyleri, bu devirde bana tabii olan byler, sizler mi yanılacak, hata edeceksiniz?” (Tekin 2017: 55)

Tunyukuk yazıtı ise, biri diğerinden biraz büyük olan iki taştan oluşur. Daha büyük olan birinci taşta 35 satır, daha küçük olan ikinci taşta ise 27 satır bulunmaktadır. Tunyukuk yazıtının ne zaman dikildiği yazıtta belirtilmemiştir. Ancak Tekin'e göre; Bilge Kağan'ın amcasını öldürerek tahta geçtiği 716 yılından sonra dikilmiş olmalıdır. Tekin'in tahminine göre muhtemelen 720-725 yıllarında dikilmiştir (Tekin 2017: 13).

Tunyukuk Yazıtı'ndan;

“Bilge Tunyukuk, ben özüm, Tabgaç ilinge kılıntım. Türk bodun Tabgačka körür erti. Türk bodun, kanın bulmayın tabgaçda adrılı, kanlantı; kanın kodup Tabgačka yana içikdi.” (Tekin 2017: 74)

“Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı o zaman Çin'e bağımlı idi. Türk halkı, kendi hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu; fakat hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu.” (Tekin 2017: 75).

Türk dil ve kültürünün en önemli ürünlerinden olan Orhun Yazıtları üzerine Türkiye ve dünyada birçok çalışma yapılmıştır. Üzerinde bu kadar çalışma yapılmış olmasına rağmen hala çözülemeyen bölümler vardır ve bu bölümler üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Dünyada önemi çok iyi bilinen yazıtlar maalesef ki halka gerektiği gibi öğretilmemiştir. Günümüzde hala Orhun Yazıtları adını duymamış öğrenciler, ilkokul, lise ve üniversitelerimizden mezun olmaktadır. Orhun Yazıtları'nı halkımıza, özellikle de ilkokuldan itibaren bütün eğitim kurumlarımızda öğrencilerimize anlatmak ve yazıtların Türk dili ve kültürü açısından önemini kavratmak durumundayız.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). Türkçenin Sözcük Varlığı, Ankara: Bilgi Yayınevi*
Caferoğlu, A. (2015). Türk Dili Tarihi, Ankara: Altınordu Yayınları
Ercilasun, A.B. (2018). Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları
Ergin, M. (2016). Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
Tekin, T. (2018). Orhon Yazıtları, Ankara: Bilgesu Yayıncılık